

Marko Fondse

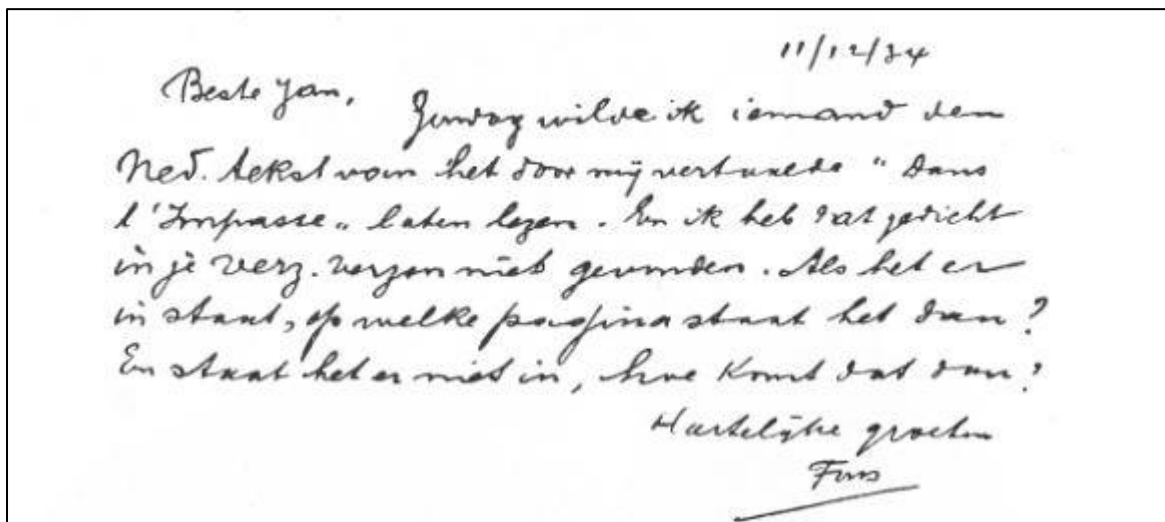
Zwijgen kan wel verbeterd worden

Marko Fondse (1932-1999) werd geboren als Marinus Cornelis van Dijke – Fondse was zijn moeders naam. Hij vertaalde o.a. Boelgakov (De meester en Margarita), Dostojevski, Gogol, Tolstoj, maar maakte vooral naam als poëzievertaler, in het bijzonder van het werk van Majakovski. Ook vertaalde hij liefdesgedichten van Heinrich Heine en publiceerde hij een eigen bundel, Herderstas (1985). Een fraai saluut aan zijn vertaalkunst is afkomstig van zijn vriend Peter Verstegen, met wie hij in 1980 het literaire tijdschrift De tweede ronde oprichtte: ‘Zou men een lijst aanleggen, niet van de mooiste Nederlandse gedichten maar van de mooiste gedichten in het Nederlands, dan zouden daar heel wat vertalingen van Marko op te vinden zijn.’ Dit verhaal verscheen oorspronkelijk in de herfst van 1984 in het België-nummer van De tweede ronde en VertaalVerhaal dankt Peter Verstegen voor de toestemming het hier te mogen publiceren.

Zwijgen kan wel verbeterd worden

De volgorde der gebeurtenissen is deze. Elsschot-kenner Vic van de Reijt toont Peter Verstegen een Franse vertaling van Willem Elsschot naar een gedicht van Jan Greshoff getiteld *Dans l'impasse*. Die is te vinden in *Zwijgen kan niet verbeterd worden*, ongebundelde teksten van de Antwerpse meester, verzameld en van een verantwoording voorzien door A. Kets-Vree (Amsterdam/Borsbeek 1979). Van de vier gedichten die Elsschot van zijn vriend Greshoff vertaalde, ter opluistering van het artikel 'Jan Greshoff' door F. Closset in *La nouvelle revue française*, kon A. Kets-Vree drie originelen moeiteloos opdelven uit Greshoffs *Verzamelde gedichten 1907-1967*. Het origineel van *Dans l'impasse* is daarin niet te vinden. Het heeft nooit bestaan in een van de talrijke, steeds weer met nieuw werk aangevulde drukken van Greshoffs *Verzamelde gedichten*. Het volgende briefje van Elsschot aan Greshoff, dat mevrouw Kets zeker gekend zal hebben, heeft bij haar waarschijnlijk de indruk gewekt dat het om een zoek geraakt origineel ging. ('Zoek' raakt er al gauw iets bij Greshoff, zijn bibliografie is monsterlijk uitgebreid...)

Van één gedicht van Greshoff, zo leek het dus, bestond alleen nog een Franse vertaling van de hand van Elsschot. Zou het mogelijk zijn Greshoffs gedicht vanuit de Franse tekst te reconstrueren?

11/12/34

Beste Jan,

Zondag wilde ik iemand den Ned. tekst van het door mij vertaalde 'Dans l'Impasse' laten lezen. En ik heb dat gedicht in je Verz. verzen niet gevonden. Als het er in staat, op welke pagina staat het dan? En staat het er niet in, hoe komt dat dan?

Hartelijke groeten
Fons

Verstegens vertalersziel kon aan de verleiding geen weerstand bieden. Hij moest en

zou proberen *Dans l'impasse* terug te vertalen. Hier volgt de Franse tekst:

Dans l'impasse

*De ce portail puant et étriqué
sort brusquement comme une fournaise,
une voix aiguë qui crie les mots
les plus tranchants de la langue française,
ces mots rougis de honte et de sang,
prière amère des damnés,
appel des coeurs desséchés
loin de l'ombre de Ta Pitié.*

*Ceux qui choisissent Ton Nom, pour blasphémer,
ont soif de Toi, bien plus que les serviles
qui chantent tes cantiques, le dos courbé,
en ne jurant que par Tes Evangiles.
Qui te conspuent viendront demain à Toi,
faibles et repentants, les yeux remplis de pleurs,
le coeur gonflé de dégoût et d'horreur,
rampant dans la poussière pour y trouver la foi.*

*Bénis, Seigneur, la bouche amère
de tous ces pauvres solitaires
qui, révoltés éperdûment,
crachent Ton Nom sincèrement.*

De grote vraag was: hoe goed had Elsschot het gedicht vertaald. Het rijmschema van het eerste couplet leek eigenlijk nergens op. De variabele regellengte en de vele metrische oneffenheden zouden ook wel eens Elsschots eigen inbreng kunnen zijn. De kleine t van 'tes' (r. 11) en 'te' (r. 13) moest wel slordigheid zijn. Trouwens, zou Greshoff in dit gedicht, tegen zijn gewoonte in, de beginletters van de regels niet gekapitaliseerd hebben? Twee dagen later toonde Verstegen mij zijn voorlopige vertaling. Hij wilde het vroegere werk van Greshoff nog eens doorlezen om te zien of hij de goede toon getroffen had.

De vertaling zag er als volgt uit:

In het slop

*Vanuit dit nauwe, stinkende portaal
Komt plotseling, als een zengende gloed,
Een schelle stem die van de Franse taal
De meest striemende woorden klinken doet.*

*Die woorden, rood van schaamte en van bloed,
Bittere bede van gemaledijden,
Zijn een beroep van 't dorstende gemoed
Ver van de schaduw van Uw medelijden.*

*Zij die Uw Naam kiezen voor lasteringen
Dorsten naar U, meer dan wie slaafs U eren,
Die met gebogen rug Uw hymnen zingen,
En enkel op Uw Evangelie zweren.
Ze komen morgen bij U, die U smaden,
Zwak en boetvaardig, 't oog van tranen blind;
Hun hart, van walg en afschuw overladen,
Buigt zich in 't stof, opdat het vrede vindt.*

*Heer, zegent Gij de bitt're mond
Van al deze verschoppelingen,
Wier dolle dwarsheid uiting vond
In eerlijke godslasteringen.*

Als reconstructie zag dit er behoorlijk overtuigend uit. En de inhoud van de Franse tekst was getrouw overgebracht. Qua rijm en metrum leek de Nederlandse versie zeker plausibeler dan de Franse. Wat zou het prachtig zijn als ik de originele tekst toch terug zou kunnen vinden, om te vergelijken... Dus begaf ik mij nog dezelfde dag naar de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam en vroeg, met als terminus ad quem 1936 (het verschijningsjaar van Clossets opstel) alle eerste drukken van Greshoffs dichtbundels op. De toon van *Dans l'impasse* was voor mij een aanwijzing om te beginnen met publicaties vanaf 1924. Toen ik de stapel bundels toegeschoven kreeg, bleek het een kwestie van minuten om het origineel te achterhalen. Het stond in de bundel *Bij feestelijke gelegenheden*, een Stols-uitgave uit 1928 met een oplage van 350 exemplaren, wat voor een eerste druk van een Greshoff-bundel aan de hoge kant is. De titel was *In de Steeg*.

Men kan het betreuren dat er geen editie van Greshoffs complete dichtwerk — inclusief eerdere redacties — bestaat, want dan had een toch wel bevreedende lacune in een uitgave met wetenschappelijke pretentie als die van mevrouw Kets niet kunnen voorkomen. Maar in dit geval heeft die lacune geleid tot een interessant experiment.

Het origineel luidt als volgt:

In de Steeg

*Uit het benauwde en stinkende portaal
Waait plotseling die heldergeele gloed:
Een schelle stem en zegt dat ééne woord,
Het warmste van de Nederlandsche Taal,*

*Het diepst gekleurd door angst en menschenbloed;
Het bittere gebed van die versmoord
Worden van dorst en die als turf verdrogen
Buiten de schaduw van Uw mededoogen.*

*Want die Uw naam gebruiken voor hun vloek
Hebben U meer van noode dan de vromen
Die psalmodieeren en strijkages maken
En zweren bij de letter van het boek; —*

*Die U nû honen zullen morgen komen,
Week en gelouterd, en zij zullen braken
Van afschuw over hun schandaligheid,
Over hun nijd en hun inhaligheid.*

*Zegen, o Heer, de scheefvertrokken mond
Van hem die eenzaam is en uit den grond
Des harten godverdomme zegt,
Opstandig, hunkrend en terecht!*

Van Elsschots Greshoff-vertalingen lijkt *Dans l'impasse* bij vergelijking duidelijk de minst geslaagde. Niet alleen is de vorm zwak weergegeven, ook de inhoud heeft zeer moeten lijden onder de vertaling. Dat Elsschot de situatie getransponeerd heeft naar Franssprekend gebied is nog wel begrijpelijk, maar waarom moest hij 'warmste' in regel 4 weergeven als 'les plus tranchants'? Van 'vromen' in r. 10 'serviles' maken was natuurlijk rijm dwang. En zo is er meer. Het suggestieve beeld 'die als turf verdrogen' (r. 7) is geheel verdwenen. Nu zou die turf voor Franse lezers natuurlijk een loodzwaar exotisme hebben opgeleverd, terwijl die voor een Nederlander, zeker toen, juist 'uit het leven gegrepen' was. Een vertaler die een beetje doordruwt zou de strijd niet zo gauw opgegeven hebben. Zie maar eens wat Dolf Verspoor maakte van de inzet van Achterbergs Spirogeet:

*Ik zal u naderen door de riolen
en langs de voegen van de muur
(...)*

*Je me faufileurai vers ta demeure
par les égouts, par la lèpre des murs
(...)*

Hier is een volwaardige vervanging gekomen voor een stuk Nederlandse realiteit. Niet het woord is vertaald, maar wat het oproept, het beeld, aangepast aan de waarneming van de lezer in de doeltaal. Had Elsschot iets dergelijks aangedurfd, tien tegen een dat een goed gesubstitueerd beeld hem ook aan een beter rijm had

geholpen.

Het tweede en derde couplet laten Greshoff overigens inhoudelijk noch qua rijm op zijn best zien. Uitgaande van de Franse tekst vind ik zelfs dat Elsschot het er hier beter van afbrengt dan Greshoff, misschien omdat hij uiteindelijk toch dichters bij de volksmassa en de verschoppelingen stond, getuige zijn eigen werk. Waarom zouden deze mensen zich zorgen maken over hun schandaligheid, nijd en inhaligheid, begrippen uit het ethische arsenaal die al lang geen rol meer spelen in het *De profundis* van hun godverdomme, uiting van een getart geloof. Vloeken is bidden, zegt de volksmond (die daarvoor ook de mooie term ‘achteruitbidden’ kent), niet een bezinning op je zedelijke hoedanigheden.

De strofe waarmee *In de Steeg* besluit, toont ons Greshoff op zijn kernachtigst. Onze nationale vloek bij uitstek verliest in vertaling alle kracht. Maar dat *crachent Ton Nom* lijkt me de boodschap heel aardig over te brengen.

Is de vorm bij Elsschot bepaald vlak, in Verstegens terugvertaling is die duidelijk sterker geworden. Het gemiste rijm in de regels 3 en 5 werd terecht hersteld. Opvallend is dat de rijmen portaal/taal/gloed/bloed door de verfransing heen weer teruggehaald zijn, al kon de plaatsing niet identiek zijn, daar Elsschot het oorspronkelijke rijmschema niet eerbiedigde. Het rijm verschoppelingen / Godslasteringen is niet het fraaist denkbare, maar de woorden zijn wel een exacte weergave van de inhoud zoals die bij Elsschot gegroeid is. Greshoffs schandaligheid / inhaligheid zijn als rijm beduidend minder, vooral ook om de zwakke inhoud.

Niet alleen formeel, ook inhoudelijk is Verstegens versie superieur aan die van Elsschot, in die zin dat Verstegen veel dichters bij de brontekst bleef, dan Elsschot bij de zijne. Dat begint al bij de titel, die bij Elsschot een wellicht onbedoelde extra lading krijgt.

Tenslotte dan de eigenlijke vraag waarom het me te doen is: is poëzie vertalen mogelijk? Zo niet, dan heb ik zelf een leven aan een onmogelijkheid verdaan. Het is het beste om maar op de praktijk af te gaan; heel wat dichters heb ik uit vertalingen voor het eerst leren kennen: voor Kaváfis heb ik Nieuwgrieks geleerd, voor Majakovski Russisch — zo groot was de ‘impact’ van die dichters alleen al in de vertaling. De meest hautaine uitspraak die ik ken is ‘Poetry is what is lost in translation’, typische dooddoener van een volk dat te lui is om vreemde talen te leren. De Muze kent geen Babel. Poëzie is een vluchtig element dat alleen in woorden kan worden vastgehouden. Hoe universeler dat element, zo veel te minder doet het er toe aan welke taal die woorden toebehoren en hoe meer de ontvankelijkheid van de lezer gaat meespelen. En zeker de ontvankelijkheid van de lezer die vertaler heet, bij uitstek de figuur die *zwijgen verbetert*.

Elsschot was een gelegenhedvertaler, maar een geofend dichter. De kwaliteit van zijn Frans kan ik niet beoordelen, maar wat me daaruit tegemoet komt is zonder meer Greshoff naar inhoud en temperament.

Was Verstegens versie mij onder ogen gekomen zonder auteursnaam en zonder dat ik wist dat het om een vertaling ging, dan zou ik die zonder meer hebben gehouden voor een in portefeuille gebleven, niet geheel voltooid gedicht van Jan

Greshoff. Het lijkt me toch wel iets te zeggen over de mogelijkheid van poëzie vertalen, als het eigene van een stem door twee zulke drastische manipulaties heen nog zo herkenbaar blijft.